
Факти,
гіпотези,
пошук

Роман КІСЬ

ЕТНІЧНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ І МОВЛЕННЯ
(деякі аспекти етнолінгвістичної ситуації
у містах України)

Roman KIS'. Ethnic Marginality and Verbal
Communication (Some Aspects of the Ethnolinguistic
Situation in Ukraine).

Автор працює над монографією "Мова і мовлення в етнокультурних процесах (етнолінгвістична ситуація у містах)". Даний матеріал є частиною розділу, присвяченого соціально-психологічним механізмам мовленнєвої асиміляції.

Сучасна мовна політика в Україні (а, власне, брак будь-якої науково обгрунтованої політики, цілковитий брак якоїсь програми мовного будівництва) обумовлена, на мою гадку, насамперед такими двома чинниками:

ПЕРШЕ. "Книжний" погляд на мову як певну сукупність чи суму текстів, чи хай навіть і певну структуру — відносно завершену і статичну. Погляд на мову безвідносно до реального розгортання живих комунікативних процесів, як безпосереднього дієвого чинника **КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ, ЇЇ ПОВСЯКДЕННОЇ ПОБУТОВОЇ ПОВЕДІНКИ** у реальних ситуаціях спілкування у визначеному соціокультурному середовищі. До речі, сама мова (мовна картина світу), сама вербальна поведінка (із цілим комплексом екстралінгвістичних і паралінгвістичних елементів: контекст ситуації, жести, міміка, пози, специфічні етносеміотичні аспекти та регулятивні норми спілкування, що притаманні для певного довкілля чи певних груп мовців) не тільки є одним із суттєвих параметральних вимірів такого соціокультурного середовища, але і самі реально створюють те побутове середовище, ту приховану від безпосереднього спостереження побутову "атмосферу" (зі своєрідним її ЕТОСОМ), що у неї усі ми занурені. Сучасний філологічно-"книжний" підхід до мови, по суті, відсікає усі ці аспекти. Аспекти щонайсуттєвіші для розуміння внутрішніх механізмів живого побутування мови як феномену етнокультурного і як процесу, "зітканого" із живих побутово-комунікативних актів. Тим часом такі порівняно молоді науки, як СО-

ЦІОЛІНГВІСТИКА, а також ЕТНОПСИХОЛІНГВІСТИКА (сформувалися протягом останніх тридцяти років), а також не менш молода етнологічна дисципліна ЕТНОГРАФІЯ СПІЛКУВАННЯ, переконливо показали, що так звана мовленнєва діяльність і вербальна поведінка людини не тільки опосередковують людські (зокрема міжособові) стосунки, але й АКТИВНО ФОРМУЮТЬ, вибудовують, трансформують повсякденні людські взаємини. Певні усталені й звичні мовленнєві моделі та пов'язані з ними так звані СЕМАНТИЧНІ ПОЛІА (і загалом відповідна **МОВНА КАРТИНА СВІТУ**) не тільки "вплетені" у живу тканину культури (чи певної субкультури, що властива конкретній етносоціальної верстві), але й активно конструюють смислову мережу певного соціуму. Ось чому ці мовленнєві моделі (чи взірці вербальної поведінки) щонайтісніше корелюють зі системою вартостей, котра притаманна певній культурі, а також зі структурами (структурами часто глибинно прихованими, імпліцитними) так званого менталітету (зокрема світосприймання та світорозуміння), а також корелюють із відповідними приписами тієї соціо-нормативної культури, яка є панівною у тім або іншій довкіллі (соціумі).

Якщо львівські або донецькі студенти досить активно послуговуються такими слівцями, як, скажімо, "казьол", "тьолка", "крутой старік", "кароче!" тощо, — то це не тільки є свідченням дієвого впливу вуличної субкультури, фактично субкультури зонівсько-"воровської", бо саме із "зон" вона розтікається по всьому суспільному організмові; але і своєрідним індикатором дуже активної інтерференції та дифузії цієї культури (і відповідної **КАРТИНИ СВІТУ**) навіть у соціально дистанційовані від неї комунікативні сфери суспільства. Усе це є не тільки свідченням часткового "накладання" специфічної вербальної поведінки (властивої для "воров" і близької до них соціальної категорії "приблатнених") на інші соціолекти суспільства; але і також про **ВНУТРІШНЄ ЇЇ ПРОНИКАННЯ У ПСИХІКУ ТА СВІДОМІСТЬ**, її "просякання", чи "всотування" (мовою психологів - інтеріоризацію) у деякі інші соціально-комунікативні "світи".

Надзвичайно низький культурний рівень поствоетського суспільства, прогресуюча його люмпенізація, крізь дірки і "прорехі" котрої вривається-вторгується до нас цілком чужа українству психологія духовного "босячества" наших північно-східних сусідів; подальша криміналізація суспільства; соціальна аморфність (неструктурованість) суспільства, — усе це засвідчено, заманіфестовано (у знаково-семіотичному розумінні), засигніфіковано на поверхні комунікативної поведінки і

"зека", і жалюгідного наркомана, і студента університету і навіть у поезії відомих українських поетів-постмодерністів (як от у скандальній поезії київського поета Цибулька, щільно нашпигованій наймерзеннішими багатоповерховими російськими матюками). Трохи чи не всезагальна зведеність (тією чи іншою мірою), трохи чи не усіх соціальних верств українського суспільства до "приблатньоннай" комунікативної поведінки (особливо в плані згущеної інвективізованості вербальної поведінки, насамперед самої лексики та фразеології) свідчать про те, що нашу ДЕКОЛОНІЗАЦІЮ варто було б починати вже від самої психіки та побутової поведінки, від проблеми розвитку побутової культури, від проблеми рецепції правдивої української культури на побутовому рівні. Ось чому проблема нашого мовлення (і зокрема проблема гранично можливого звуження ділянок функціонування у ньому так званої російської інвективної стратегії, як окреслює цей предмет етнопсихолінгвістика) має стати не тільки проблемою етнопсихолінгвістики та лінгвосціології, але й питанням ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ, ПИТАННЯМ ЇЇ ПОДАЛЬШОГО ЗАГАЛЬНОГО РОЗВИТКУ, її престижності, її дєвості, її впливовості у суспільстві. В іншому разі ота сумнозвісна (а власне уже соціопатологічна!) каламуть "приблатньоннасті" та душевного (і відповідного йому — комунікативного) примітивізму й надалі зводитиме "к общему знаменателю" (вже давно відомої нам советської казармово-барачної субкультури) і п'яньких українських "доцентів" чи то "поетів", і їх студентську аудиторію, і кишенькових злодіїв та наркоманів з "блат-хат". Те що іспанський мислитель Ортега-і-Гассет окреслив як "БУНТ МАС", як "масовізацію" та знеосіблення суспільства, на Україні набуло особливо потворних рис ще й також внаслідок зманкуртизованості (безликої зденационалізованості) багатьох мільйонів етнічних українців у великих містах. Наголо-симо також на тому, що субкультурно-російська "приблатньоннасть" комунікативної поведінки, — це не тільки певний функціональний стиль (чи хай навіть і "стилізованість") мовленнєвої діяльності, але й також, до певної міри, сам спосіб життя, сам модус існування та внутрішній стан душі.

Звужений (чисто філологічний, традиційно-мовознавчий) погляд на мову, як на замкнену в собі структуру безвідносно до її реального функціонування (безвідносно до мовлення і, — ширше — побутового контактування, ЯКО ПРОЦЕСУ), ігнорування живого мовлення як першорядного побутово-поведінкового фено-

мена, надзвичайно загальмували сьогодні наукове відтворення загальної (соціально, культурно і функціонально стратифікованої) панорами дійсного мовного (мовленнєвого) життя в Україні, особливо в її великих містах та міських агломераціях. Але ж для того, аби мати якийсь вплив на певне соціокультурне явище чи процес, треба насамперед мати якусь принаймні приблизну попередню модель цього явища чи процесу. На жаль, все ще до цього часу соціальний (функціональний) та психокультурний модус реального побутування мови (мовлення) у контексті повсякденної комунікативної діяльності українського суспільства (а також окремих груп мовців - етнофорів) залишається по той бік досліджень. Або принаймні не розглядається у такому широкому культурологічному контексті. Вихід із цього становища (а без такого виходу цілком неможлива цілеспрямована загальнодержавна мовна політика і мовно-культурне будівництво) лише у послідовній розробці спеціальної ТЕОРІЇ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ — СИНТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ (базованої на етнопсихолінгвістиці, соціолінгвістиці та етнографії спілкування, а також на здобутках етнопсихологічної науки та загальної етнології) ПОВСЯКДЕННОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ.

ДРУГЕ. Брак цілеспрямованої мовної політики в Україні, чи, принаймні, загальної стратегії такої політики обумовлений також нерозумінням (або ж свідомим ігноруванням) того цілком аксіоматичного й універсального факту (чи, радше, закономірності), суть якого в тому, що загальний престижний статус тієї чи іншої мови в суспільстві (її "авторитетність", її культурно-психологічна і функціональна значущість в очах самих мовців) залежить не тільки від спектра розгорненості її соціальних функцій (насамперед від того, чи повноцінно обслуговує вона мас-медіа, вищу школу, державне управління, військо, науку ...), але й залежить ВІД ТОГО ЗАГАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ (ЙОГО ПОТУЖНОСТІ, ЙОГО СТРУКТУРНОЇ БАГАТОМАНІТНОСТІ), що стоїть — стоїть де факто — за певною мовою, певним народом, певною культурною традицією.

У тому "єдиному інформаційному просторі", що його нам настирливо намагається накинути усе ще великоімперський Кремль (чи то у вигляді неоевразійських доктрин, чи то у вигляді посиленого "сколачивання" СНД тощо) конкурентоздатними є тільки ті інформаційні системи, котрі є внутрішньо достатньо різноманітними - структурно, функціонально та інформаційно багатими. Існує навіть універсальний кібернетич-

ний закон НЕОБХІДНОЇ РІЗНОМАНІТНОСТІ, котрий сформулювали ще Рос Ешбі та Шеннон, згідно з яким чим внутрішньо інформаційно багатша система (а етносоціальний організм і є, до речі, ІНФОСИСТЕМОЮ), тим більш розмаїтості зовнішніх збурень вона може протистояти, посідаючи вищу міру своєї внутрішньої опороздатності (цю останню засновники теорії інформації називають РЕЗИСТЕНТНІСТЮ, або ж МЕТАСТАБІЛЬНІСТЮ). У системі таких національних інфозв'язків інтенсивність і щільність внутрішнього контактування, внутрішнього циркулювання інформації набагато перевищує "густину" таких зв'язків на рівні контактування сусідніх етноінформаційних систем, кожна із яких теж, у свою чергу, є своєрідним ІНФОРМАЦІЙНИМ ЗГУСТКОМ, є внутрішньо усучільненою та цілісною, саморегульованою та самовідтворюваною інфосистемою. Інвазія потужних інформаційних потоків із Північного Сходу (на рівні головно масової культури, на рівні потужних російськомовних "пасажирпотоків", на рівні діяльності російських масмедіа: а тільки у Харкові за останні три роки за сприянням відомих чинників почало діяти п'ять нових "місцевих" російськомовних телеканалів І ЖОДНОГО НОВОГО УКРАЇНСЬКОГО!) безумовно є ерозійним і ЕНТРОПІЙНИМ чинником щодо структурно іще неповної, "недобудованої" (не дали ж добудувати!) і відносно малопотужної української інфосистеми. Російський ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОЛОНІАЛІЗМ таким чином і далі продовжує розмивати, розріджувати нашу етнокультурну і національну самототожність... Враховуючи те, що із української етноінформаційної тканини "випадають" цілі шматки (насамперед великі міста на Сході та Півдні); враховуючи також і те, що інформаційний пласт професійної культури в Україні є досить-таки "тонкий", малопотужний, ба, навіть, злидений (майже повний брак сучасної української драматургії, тривалий занепад театру, кінематографа тощо), годі навіть і порівнювати із ситуацією в наших сусідів, - можемо тільки констатувати, що інформаційно знекровлений, структурно та функціонально збіднений сучасний український етнокультурний потенціал не потрапить стати достатньо життєздатним, достатньо конкурентноспроможним у "боротьбі" за реципієнта, достатньо РЕЗИСТЕНТНИМ щодо зовнішніх інформаційних збурень, ЯКЩО У ВЕЛИКИХ МІСТАХ НЕ БУДЕ СТВОРЕНЕ (НЕ БУДЕ РЕВІТАЛІЗОВАНЕ) ПОЛІВАЛЕНТНЕ, ВСЕОХОПНЕ УКРАЇНСЬКЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ. Кому потрібен український творчий продукт (українська повість, поезія, роман

...), якщо немає відповідної читацької аудиторії, якщо практично немає українського реципієнта у місті; якщо навіть українські студенти-філологи та журналісти в Харкові та Донецьку (за моїми опитуваннями у вересні 1993 року) нічого не чули про наймодерніші українські часописи, такі як "Сучасність" і "Всесвіт"?!... Якщо у книгарнях та книжкових кіосках більш ніж дев'яностопрцентне засилля (і попит шалений!) мільйоннотиражних російських версій анжелік, рембо, маріан, тарзанів, голих задків і загалом голих дівок?! Кому у тих велетенських міських агломераціях Українського Сходу та Півдня взагалі потрібна якась українська культура, якщо немає там тієї реальної комунікативної ("спілкувальницької") мережі, тих реальних українських комунікативних згустків, що потребують безстанного інформаційного "підживлювання" саме СВОЮ культурою? Якщо організм культурний є отут напівмертвий...

У відбудові нашого українського міста, у відбудові його яко УКРАЇНСЬКОГО ПСИХОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ми мусимо конче врахувати СУТО НАШ УКРАЇНСЬКИЙ ПАРАМЕТР РЕВІТАЛІЗАЦІЇ МІСТА: НАШЕ МІСТО НЕ ОЖИВЕ ЯК СИСТЕМА ЦІЛІСНИХ І ОРГАНІЧНИХ КОМУНІКАТИВНО-КУЛЬТУРНИХ СТРУКТУР, ЯКЩО У МІСТІ НАШОМУ НЕ ОЖИВЕ УКРАЇНСЬКА МОВА І НЕ РОЗГОРНЕТЬСЯ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКЕ МОВЛЕННЯ-СПІЛКУВАННЯ. ТІЛЬКИ ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У НАШЕ МІСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ СТАНЕ ВХОДЖЕННЯ НАШОГО МІСТА У СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ВРЕШТІ-РЕШТ У СВІТ ЖИВОЇ КУЛЬТУРИ НАШОЇ НАЦІЇ. З другого ж боку без одночасного інформаційного та структурно-функціонального употужнення української культури українська мова ніколи не досягне "ваги" достатньо престижної мови, а не тільки мови для кухні, базару, корівника та хіба що іще для оголошень в метро. Тому проблема ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ ТА ДЕРУСИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО МІСТА Є ПРОБЛЕМОЮ СТАНОВЛЕННЯ ТУТ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА. Чи, принаймні, для початку, українських КОМУНІКАТИВНИХ ОАЗ серед пустелі цілковитої зденационалізованості

Забігаючи наперед, скажу відразу: якщо кремлівській п'ятій колонії в Україні вдасться таки законодавчо запровадити тут російську мову як офіційну, — це означатиме тільки створення необхідної передумови ДЛЯ ОСТАТОЧНОГО ЗРОСІЙЩЕННЯ МІСТА. Адже юридичний статус російської мови як офіційної тільки ЗАФІКСУЄ, ЗАКРІПИТЬ ТУ ЦІЛКОВИТУ АСИМЕТРИЮ (АСИМЕТРИЮ ЩОДО ІНФОР-

МАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ, АСИМЕТРІЮ ЩОДО ДІАПАЗОНУ СОЦІАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ, АСИМЕТРІЮ ЩОДО РЕАЛЬНОГО ПРЕСТИЖНОГО СТАТУСУ тощо), котра уже існує сьогодні щодо побутування українського та російського мовлення у містах України (за винятком кількох західних областей)... Асиметрію, котра стала наслідком не вільного "змагання" мов та культур, а наслідком шаленого русифікаторського тиску і прямого розбою (аж до масового етноциду та геноциду української людности) десятих поколінь московських колонізаторів в Україні.

Чи маємо ми УКРАЇНСЬКЕ нове покоління в містах? Ні. Ми маємо переважно російськомовне напіввестернізоване покоління. Реципієнтом якої культури буде воно через десять років? Носієм якої культури буде через 15 років? Якої завгодно... Однак не української... Більша частина із них — це маргінали із розколиною у душі. Підкреслюю ще раз: психокультурна тріщина між містом і селом в Україні — це тріщина у душі самого мешканця маргінала. Ось де наша сьогочасна щонайглибша драма. Вона — в раптовому розгортанні дистанції — психокультурної дистанції між поколіннями. Вона — в одночасному (і надзвичайно болісному для етнокультурного організму!) розриві діахронної тяглости (етнокультурної спадкоємности в часі) і в розриві синхронного етнокультурного континуума між містом і селом.

Велике місто слабо "вмонтоване" в українську культуру (свідомі українці почувають себе тут, як у діаспорі і компенсують брак українського середовища спілкуванням "громадівського" типу...). Місто — культурно дискретне, посідає свою субкультуру, — культуру назагал неукраїнську. Вибух урбанізації у 60-ті роки розкидав батьків і дітей обабіч міжпоколінної розколини. Йдеться не просто про мову і мовлення. Йдеться насамперед про СПІЛКУВАННЯ. Йдеться про комунікацію як самоцінний вид діяльності людини, особливо важливий, до речі, для творчих людей... Без отих зустрічних комунікативних "течій" і "відгуків", відгомонів душ, нидіють також і творчі імпульси та спонування не тільки в українського белетриста або поета, але і в художника українського... Ось чому живе повсякденне мовлення це сам СІК КУЛЬТУРИ. Без нього усі гілки і відгалуження культури неминуче нидіють і справжніх плодів не приносять... Сік української мови цілковито вичавлено із українських міст трьохсотлітньою русифікацією, котра завсіди посідала не лише відверто дискримінаційний, але й злочинно-руйнівний, злочинно-насильний, злочинно-згубний характер. В етнокультур-

ному плані таке середовище є напівмертвим... Воно, можливо, ще і житиме, але плода повнокровного повторюю — воно уже не принесе... Не принесе, якщо не буде оживлене, не буде регенероване, не буде дерусифіковане... Тому насамперед мусимо думати не тільки про плани соціально-культурного розвитку міст, а про цілісну програму **ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ: ВІДНОВЛЕННЯ САМОГО УКРАЇНСЬКОГО УРБАНІЗМУ ЯК УРБАНІЗМУ НАЦІОНАЛЬНОГО**. Адже саме міста у сучасних умовах визначають **ПЕРСПЕКТИВИ УСІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ**. Тому однозначно: без українського міста, без українського динамічного та поліфункціонального культурного середовища українська нація не має майбутнього взагалі... І може перетворитися у таку собі етнографічну резервацію (із поступово пригасаючою своєрідністю) у складі московської держави...

Соціокультурне середовище міста та взаємопов'язані у цьому контексті **ЕКОЛОГІЯ ДУХОВНА** та **ЕКОЛОГІЯ МОВЛЕННЯ** (на це, між іншим, уже звернув був пильну увагу відомий учений-україніст із Праги Іржі Марван) мусять бути вибудовані як цілісна динамічна система з розгорненим спектром функцій в усіх без винятку сферах спілкування та суспільно-державної активності, а не як мозаїчні вкраплення українських рекламних вивісок над магазинами та установами; чи, скажімо, оголошування зупинок у харківському метро. Те, що, наприклад, навіть студенти-філологи (а їх побут я мав нагоду вивчати методом включеного спостереження у харківських і донецьких гуртожитках) українського відділення Донецького та Харківського університетів спілкуються поміж собою (на рівні побутового мовлення) частіше російською мовою, ніж українською, свідчить не тільки про штучну звуженість сфери вжитку української мови, як наслідок тривалого колоніального розбою валуєщини. Це свідчить також про дуже низький (часто навіть від'ємний) **ПРЕСТИЖНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**: не може бути популярною поміж самих мовців та мова, котра не підкріплена і не утверджена потужним потенціалом сучасної урбаністичної культури, — на всіх рівнях її побутування і сприйняття, — починаючи від вуличної субкультури, поп-культури, шоу-індустрії, кінематографа, відео (уся ця сочевична юшка досі приправлена в містах України переважно російськими "спеціями"...) і, кінчаючи філософськими клубами, елітарними молодіжними центрами, колами постмодерністів тощо...

Дифузний (**НЕДОФОРМОВАНИЙ**) характер самосвідомости "хохлов", що живуть у великих

і середніх містах українського Півдня і Сходу; їх внутрішня роздвоєність; їх постійне перебування "на межі"; їх, нерідко, глибинна фрустрованість (особливо недавніх мігрантів із українських сіл у міста, що не пройшли перехідного періоду акомодатії, аккультурації і, зрештою, ресоціалізації) з огляду на часто від'ємні щодо них соціально-психологічні настанови зросійщеного безпосереднього довкілля (дезадаптований селяк-українець є для міської вулиці — "калхоз", "рагуль", "дерьовня", "бик", "лох"...), досить виразно виявляють отой маргінальний статус кільканадцяти мільйонів українців у великих і середніх містах Східної України. Між іншим, зовнішнім індикатором психокультурної змаргіналізованості українців, індикатором кризи їх етнокультурної ідентичності є вже навіть і те, що значна частина із них сама себе називає хохлами. "Тінь", спроектована на них сусідами, інтеріоризувалася. Зрештою комплекс меншевартості завжди був прикметою всіх маргіналів (у тому числі і маргіналів соціальних, а не тільки етнічних).

Маргінальність створила в Україні ситуацію хронічної культурної неповновартісності українців. Адже сучасне велике місто українського Сходу не тільки перестало бути для української спільноти тим згущеним "розчином" що у ньому кристалізуються визначальні перспективи усіх майбутніх спрямувань нації, не тільки у дуже малій мірі є осередком нашого культурного самовідтворення як народу, але й перетворилося у ПЛАВИЛЬНИЙ ТИГЕЛЬ МАРГІНАЛІЗАЦІЇ МІЛЬЙОНІВ УЧОРАШНІХ СЕЛЯН, у плавильний казан їх врешті-решт русифікації.

Відомий американський соціолог Роберт Парк (а про людину "на рубежі культур", про маргінальну людину у зв'язку із міграціями він друкував свої статті в "Американському Журналі Соціології" ще у двадцятих роках) у своїй монографії "Раса і культура" так пише про маргінальність: "Люди, що перебувають на межі двох чи більше соціальних світів, але не приймаються жодним із них як його повноправні учасники". Важко погодитися із сучасним російським дослідником А.Атоян, що вбачає саму суть маргінальності у РОЗРИВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ ПОМІЖ ІНДИВІДОМ (АБО СПІЛЬНОТОЮ) ТА РЕАЛЬНІСТЮ БІЛЬШ ВИСОКОГО ПОРЯДКУ (під цією останньою Атоян має на увазі, між іншим, також і систему усталених норм). (Див. його цікаву статтю "Социальная маргиналистика. О предпосылках нового междисциплинарного и культурно-исторического синтеза", — "Полис", 1993, № 6, с. 30). Треба згадати, що вже одні із перших до-

слідників маргінальності Еверет В. Стовнквіст (студія "Маргінальна людина", Нью Йорк, 1937). Роберт Парк та інші переконливо показали були, що йдеться не тільки про "пороговий", межовий, чи перехідний соціальний статус маргінала, про дезінтеграцію, чи розриви у мережі його соціальних зв'язків, а про-фактично-дезінтеграцію самої особи маргінала, про втрату ним внутрішньої цілісності, про своєрідну розколину у душі. Відома російська дослідниця етнограф Людмила Чижікова ще у своїх теренових студіях шістдесятих років на Кубані згадує, між іншим, таку типову відповідь на її квестіонар: "наши деды были хохлами, а мы СМЕСЬ, ПЕРЕВЕРТНИ. Живем между москалями и разговаривать стали по-москальски".

Людина-маргінал — це не тільки певний соціальний тип внутрішньо роздвоєної особи, котра стоїть на межі двох соціальних (двох етнокультурних світів) і не є органічно інтегрованою у жоден із них (ба, навіть, і не приймається жодним із них за "свого")... Це не тільки взаємна (і часто болісна, — аж до внутрішнього спустошення) інтерференція різних картин світу, різних нормативних цінностей, різних етнолінгвістичних систем (а в Україні — це характерна — з погляду соціолінгвістики КРЕОЛІЗОВАНА — МОВА: наш сумнозвісний "суржик"); але й нерідко також внутрішній конфлікт соціорольових функцій; дестабілізація повсякденної поведінки людини, не закорінені у визначене етнокультурне середовище... Дестабілізація, — аж до соціопатологічних форм девіантної поведінки. Адже не випадково, що саме там, де геть чисто вирваним було місцеве етнокультурне коріння, виникає одна зі "столиць" східноєвропейської злочинності, наркоманії та алкоголізму — "український" Кривий Ріг... Натомість, наприклад, у цілком гомогенних в етнокультурному плані вірменських містах (де сільський мігрант досить вільно і безболісно вписується у РІДНЕ, у СВОЄ середовище) навіть і витверезників нема. Глибше, усталеніше ВЛАСНЕ етнокультурне русло, — то й усталеніша течія повсякденного міського життя...

Немає сумніву в тому, що СИНДРОМ АНОМІЇ в Україні (граничне "розжитування" і релятивізація суспільних норм; деморалізація і духовна ентропія, — зокрема наростання внутрішньої спустошеності, резигнації, жорстокості і цинізму, стрімке зростання кривої самогубств) корелятивно пов'язаний із нашою МАРГІНАЛІЗАЦІЄЮ. Своєрідність проблеми співвідношення синдрому аномії та маргінальності в українських містах полягає у тому, що вони пов'язуються в один тугий вузол процесами потворної (соціально здеформованої) ур-

банізації. Саме зрусифіковані міста, розростаючись навсербіч і зливаючись у величезні агломерації (як, скажімо, на Донбасі, чи в конурбації Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ) гранично звужують сферу села — цього вже понад третину століття — **ОСТАННЬОГО ПОРОГУ УТРИМАННЯ І ЧАСТКОВОГО САМОВІДТВОРЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТРУКТУР**. Таким чином стрімко зростала категорія **МАРГІНАЛЬНИХ** і в культурному і в етносоціальному аспектах людей. Людей, сказати б, **ПРОМІЖНИХ: РОЗСЕЛЯНЕНИХ**, але **НЕДОУРБАНІЗОВАНИХ**; зросійщених, проте усе ще етнічно аморфних "малоросів" недоросіян... Людей не закорієних у певне етнолокальне середовище (за браком у містах такого українського середовища), не інтегрованих глибинно у мережу вартостей, традиційних усталених преференцій, символів та численних взірців тієї соціонормативної культури етносу, котра є суттєвим стабілізатором повсякденної поведінки людини. З другого ж боку саме великі та середні міста, в котрих концентруються не тільки людність та промисловість, інформація та культура, рекреація та дозвілля, але й концентрується також і усіляка мерзота та бруд аморальності,— все більше та більше деформували — нівечили психологічно, нівечили морально — дуже значну частину цих учорашніх сільських мешканців... Безліч таких дезорієнтованих, розгублених, дезадаптованих, переживши незвичну для себе очуженість та анонімність людини в міській середовищі, знеосіблений характер людських стосунків, **СПУСТОШУВАЛИСЯ ОСТАТОЧНО**. Пиятика, розпушта, розмаїті статеві збочення, наркотики і густюча мережа так званих "блат-хат" і тому подібних кубел злочинності, що ними буквально нашпиговані наші міста, довершували своє... Національна манкуртизація і цілковита деморалізація (злочинність, наркоманія, ріст самогубств тощо), — оці два ряди процесів ідуть тут у парі і посилюють один одного навзаєм. Саме маргіальність дуже часто є тією межовою "гранню", за котрою людина, що вже втратила своє етнокультурне коріння, остаточно випадає на соціальне дно, стає аномійною — волоцюгою-бомжем, наркоманом, хронічним алкоголіком, сексуальним збоченцем, злочинцем... Певна річ, далеко не всі маргіальні стають аномійними. Але **ЕТНІЧНА МАРГІНАЛІЗАЦІЯ** безумовно прискорює наростання аномійності у суспільстві, сприяє процесам загальної соціальної дезорганізації, загострює ще більше ту кризу людської особи, котру ми спостерігаємо нині у масштабі глобальнім.

Якщо урбанізацію ми розумітимемо не тільки вузько економічно, або ж тільки із погляду де-

мографічної урбаністики, але й будемо підходити до цього процесу **КУЛЬТУРОЛОГІЧНО**, то мусимо наголосити на суто нашому "малоросійському" феномені: **У НАС ВСЕ ЩЕ УРБАНІЗАЦІЯ АБСОЛЮТНО ТОТОЖНА МАРГІНАЛІЗАЦІЇ ТА ЗРОСІЙЩЕННЮ**. І так триватиме до того часу, допоки **РОЗБУДОВА УКРАЇНСЬКОГО УРБАНІЗМУ** (урбанізму як насамперед певного психокультурного комплексу усіх тих явищ і процесів безпосередньо на побутовому рівні, що визначають сам **СПОСІБ ЖИТТЯ**) не стане спеціальним предметом національно-державної політики та науково-системного багатомірного планування із залученням зусиль урбаністів і соціологів, демографів і народознавців, соціальних психологів і етнолінгвістів... Така програма вимагала б потужного фінансування. Адже йдеться про **МАЙБУТНЄ НАЦІЇ**. Йдеться про те майбутнє українського народу, вектор котрого визначається насамперед у містах. Адже українство, котре стоїть поза містом,— стоїть поза добою.

У соціально-психологічному плані наш "гарадской" отой "хахол"-маргінал є типом викінченого екстравертивно зорієнтованого конформіста. Саме внаслідок властивого маргіналові браку внутрішньої впевненості (та пов'язаного із цим постійного "озирання" так званого "дзеркального Я" на своє щонайближче довкілля у намаганні будь-що достосуватися до нього) ця категорія нашої міської людности якнайкраще ілюструє відкритий ще Чарльзом Кулі феномен "відображеного Я": наше уявлення про те, якими нас бачать інші; наші уявлення про те, як вони нас оцінюють і, зрештою, наша реакція на ці уявлення (у формі роздумів, задоволення, сорому чи навіть глибокої фрустрації) є дуже дієвим важелем соціогрупового контролю. Попри добре відомі усім нам психологічні настанови та орієнтації конформіста ("быть как все", "жить как все", та ще аби було "не хуже чем у людей"...) для нашого маргінала притаманним є комплекс меншевартості та постійний страх з приводу того, аби не бути відтрученим іншими. Ми добре знаємо, наскільки дієвим і впливовим в цьому разі є механізм соціально-психологічного тиску так званої еталонної групи у діапазоні від легкої іронії, вдаваного "недочування" та перепитування до жорстокого остракізму щодо "тех быков", котрі спілкуються "па-хахляцкі", на "калхозном языке", а не на так званому "нормальном языке"... Мусимо відразу сказати, що громадська опінія у містах Українського Сходу та Українського Півдня, м'яко кажучи, далеко не заохочує до українського мовлення. Людина, котра попервах воліє розмовляти тут українською мовою, відразу ж відчує (бо ж їй про це, зре-

штою, і дадуть зрозуміти), що вона зовсім не вписується у соціальне довкілля. Але ж сама внутрішня потреба людська таки врешті-решт "вписатися", потреба МАТИ ВИЗНАННЯ, - це іманентна потреба людини. Якщо людина бажає належати до певного соціального світу, якщо вона прагне (свідомо чи позасвідомо) ідентифікувати себе із певним середовищем, із певною соціальною групою, **ВОНА МУСИТЬ ПОДІЛЯТИ КАРТИНУ СВІТУ, ВЛАСТИВУ ПЕВНІЙ ГРУПІ**. А нам відомо, що для масової буденної свідомості зросійщених міст України властива така картина світу, що її аксіологічно-оцінковим параметром є ототожнення всього українського із "калхозним", примітивно-відсталим, непридатним для вираження якихось складніших матерій, і загалом третьосортним... Натомість будь-яке "відхилення" від зросійщеного стандарту розцінювалося тут (аж до останнього часу) як крайній націоналізм (на це у свій час цілком слушно звернув увагу Іван Дзюба)...

Коли ж сільський мігрант-українець, переїхавши в місто, врешті-решт зорієнтовується на певну еталонну групу (а сучасна соціологія розуміє цю останню як групу, чия система поглядів використовується осібником як система еталонів), — маргіналізація може завершитися цілковитою денационалізацією (принаймні вже на рівні подальшого покоління — на рівні дітей маргінала). Не забуваймо, що людина чутлива передусім до міркувань тих, хто становить її еталонну групу, з ким вона поділяє спільну картину світу. Цей аспект конформістської поведінки посідає дивовижно дієві, тонкі і гнучкі механізми, бо ж **СОЦІАЛЬНО-ГРУПОВИЙ КОНТРОЛЬ ПО СУТІ СТАЄ САМОКОНТРОЛЕМ**, діє вже інтеріорно, - ніби "зі середини", проектується у внутрішній план гаданої "саморегуляції" і начебто "власного" вибору... Це, до речі, і створює видимість "вільного вибору", зокрема і так званого "вільного вибору мови спілкування" Але ж добре відомо (і на це звернув увагу ще згадуваний Чарльз Кулі), що дзеркальне "Я" ("Looking glass self") розвивається у процесі соціальної взаємодії. Тому і стверджував, між іншим, відомий американський соціальний психолог Тамотсу Шібутані, що людина оцінює саму себе відповідно до того, як, на її гадку, про неї думають люди взагалі, а також люди у тій тимчасовій групі, учасником котрої вона може бути. Кожна людина подумки поміщає себе як об'єкт всередині свого символічного середовища. А це і є згадувана вже, притаманна певному середовищу, **КАРТИНА СВІТУ**, що організується з допомогою вербальних та інших семіотичних засобів, з допомогою символічної трансформації досвіду певної групи. Ця спільна для певного

середовища (групи) **КАРТИНА СВІТУ** є радше **ПРОДУКТОМ КОМУНІКАЦІЇ, АНІЖ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ДОСВІДУ**. Властиво таке символічно "конструйоване" середовище, реальним субстратом котрого є мережа контактів, і становить собою **КУЛЬТУРУ (СУБКУЛЬТУРУ) ГРУПИ**, або ж якоїсь ширшої спільноти. Адже у тих, що повсякчас послуговуються неформальними каналами комунікації, виробляються спільні погляди на світ, спільні взаємні експектації та предиспозиції, спільні конвенціональні уявлення та поведінкові приписи та й, врештою, і та особлива **КАРТИНА СВІТУ** і та оцінкова "шкала", що її поділяє відповідна первинна група чи ширша спільнота. Відповідна картина світу (а ми можемо говорити про множинність таких "картин" особливо у поліфункціональних, поліморфних та соціально гетерогенних великих містах) **СТАНОВИТЬ СОБОЮ ФІЛЬТР, ЧЕРЕЗ КОТРИЙ ПРОХОДЯТЬ ПЕВНІ СИТУАЦІЇ**. Властиво кожен культурний світ, як це гадає Шібутані (а я поділяю його інтеракціоністський підхід) є своєрідною культурною областю, межі котрої визначаються не територією і не формальним членством у групі, а **МЕЖАМИ ЕФЕКТИВНИХ КОМУНІКАЦІЙ**. Таким чином кожна людина - свідомо чи позасвідомо — завжди "співмірює" себе із картиною світу тієї референтної групи, що до неї вона належить (чи бажає належати), а також із очікуваними (типовими) реакціями довкілля. "Відображене Я", наче стрілка компаса узалежнюється від "магнітного поля" відповідного середовища. Так само і мовленнєва поведінка сільського мігранта, коли він опиняється у ситуації "МЕЖДУ...", зорієнтовується у відповідності із основними "силовими лініями" панівних у певнім довкіллі поведінкових взірців та стереотипів. Саме тут, як гадаю, мені і вдалося відшукати **ПРИМУСОВІ МЕХАНІЗМИ** отого позірно "вільного" вибору мови... Сором і страх — **ЗВИЧАЙНИЙ СОРОМ І СТРАХ** — сором виглядати в очах інших "дерьовней", "рагульом", "биком", і страх... — страх бути неприйнятним, висміяним, відтрученим від певної референтної групи, де наш мігрант шукає того, до чого звик на селі (усталених особистісних, а не тільки функціональних контактів), - ось де важелі **ВИМУШЕНОГО ПЕРЕКЛЮЧЕННЯ КОДУ**, вимушеного зросійщення. Мігрант-маргінал обирає у місті те, до чого спонукає його — незалежно від власної волі — певна **СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА СИТУАЦІЯ**: тут абсолютно домінують і найбільш престижними є саме взірці російської мовленнєвої поведінки. Мігрант із села чи із малого містечка врешті-решт не знаходить у місті **САМЕ ТИХ СТАНДАРТІВ МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ, КОТРИ Б СПОНУКАЛИ**

ЙОГО ОРІЄНТУВАТИСЯ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ: таких взірців тут практично немає (а ситуація вільного вибору є тільки там, де реально існують принаймні дві можливості). Мовленнєва ж поведінка людини (як інтегральна складова її комунікативної та інших видів соціальної діяльності) у суттєвих рисах своїх є **ДЕТЕРМІНОВАНА НАДІНДИВІДУАЛЬНИМИ ЧИННИКАМИ**, узалежнена від панівної матриці соціогрупової динаміки, "закодована" культурою локального середовища. Тому вже не стільки мігрант-маргінал свідомо "обирає" собі для вжитку ту або іншу мову, скільки певні (назгал цілковитого зросійщені) етнолінгвальні ситуації у містах **ПІДПОРЯДКОВУЮТЬ СОБИ МАЙЖЕ БЕЗЗАСТЕРЕЖНО ВЕРБАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ МАРГІНАЛІВ-МІГРАНТІВ**. Маргінали втрачають етнокультурну свою ідентичність насамперед саме тому, що не можуть реалізувати її у новому — чужому, щодо первинної духовної їх інтенціональності — зросійщеному міському доквіллі.

Можлива (і вкрай необхідна — необхідна для самого **БУТТЯ НАЦІЇ**) деколонізація українського урбаністичного середовища повинна бути здійснювана у спосіб **ПОСТУПОВОГО ЗВУЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ МАРГІНАЛІЗАЦІЇ** українців у містах, а відтакі реасиміляції певної їх частини. Це ставить перед нами вельми складне (але необхідне для життєздатності і повнокровності нації) завдання **ВИТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО УРБАНІЗМУ**, — закорінювання українства в містах; витворення тут потужного пласту як професійної так і повсякденно-побутової української культури. Як це вчинити, — тема окремої студії. І, очевидно, що не одної. Але тут переходимо ми вже у сферу етнополітики, котра, на жаль, і досі перебуває у нас теж в ембріональному стані.

Музей.

Виставки

12 січня — 7 лютого 1994 р. "Відроджені шедеври"

На виставці експонувались українські ікони XVI — XX століть, відреставровані у Львівській філії Українського науково-реставраційного центру. Виставку доповнювали фото- та відеоматеріали, на яких зафіксовані етапи реставраційної роботи. Одночасно, 12-13 січня у Музеї проходила наукова конференція "Збереження, вивчення та реставрація темперного живопису", в якій взяли участь науковці різних міст України. Виставка та конференція присвячувалися 10-річчю з часу створення Львівської філії Українського науково-реставраційного центру.

Л.С.

Ювілеї

Михайло ГЛУШКО

НАУКОВИЙ ДОРОБОК
ЗОРЯНИ БОЛТАРОВИЧ

(до 60-річчя з дня народження)

Mykhailo GLUSHKO. Scientific Work of Zoriana Boltarovich (dedicated to the 60-th anniversary of her birthday).

Серед українських етнографів 70-х — початку 90-х років однією з найпомітніших постатей є Зоряна Євгенівна Болтарович (3.01.1935, с. Задвір'я Буського району Львівської обл.

16.07.1992, м.Львів). Заслужене визнання в наукових колах і широкої читацької аудиторії вона здобула своєю самовідданою безперервною працею на ниві народознавства протягом тридцяти років, багатогранністю наукових зацікавлень, рівнем аналізу документального і літературного матеріалу, принциповістю, послідовністю, чесністю та об'єктивністю у вивченні різних ділянок з історії етнографії і традиційної культури українського народу.

Шлях дослідниці на вершини науки був нелегким. У 1962 р., після п'ятирічного викладання української мови і літератури у середній школі № 63 м. Львова її зараховують на посаду старшого лаборанта відділу етнографії Державного музею етнографії та художнього промислу НАН України (з 1992 р. Інститут народознавства НАН України). У наступному році переводять на посаду молодшого наукового співробітника цього ж відділу, яку обіймає впродовж вісімнадцяти років. Лише наприкінці 1980 р. вчена рада Музею на конкурсній основі обирає її на посаду старшого наукового співробітника.

Від початку перебування в МЕХП НАН України, крім виконання великого обсягу музейної роботи, що зумовлювалося статусом установи, Зоряна Болтарович цікавиться також проблемами українсько-польських взаємин у царині народознавства, поглиблено вивчає внесок польських етнологів XIX ст. у дослідження традиційної культури українців. Постійне спілкування з Катериною Матейко, Антоном Будзаном, Савиною Сидорович, Павлом Жолтовським та іншими провідними вченими Музею, настирливе освоєння етнографічного доробку дослідників XIX — XX ст. сприяють формуванню її основних рис як науковця. Чи не найпомітнішою з них було вимогливе ставлення до себе, до свого доробку. Адже перші наукові пу-